

Джуга М. В.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НОТАРІАЛЬНА ДІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ОСКАРЖЕННЯ ДО СУДУ ЗА ПРАВИЛАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

NOTARY DEED AS THE OBJECT OF AN APPEAL TO THE COURT ACCORDING TO THE RULES OF CIVIL PROCEDURE

Стаття присвячена понятті та сутності нотаріальної дії як об'єкту судового контролю за ч. 1 ст. 50 Закону України «Про нотаріат». Питання аналізується не тільки з позицій сучасного розвитку доктрини нотаріального права, але й нотаріального законодавства та практики його застосування.

Автором дається критичний аналіз існуючих в теорії нотаріального права підходів до розуміння сутності нотаріальної дії та вказується на значення належного розкриття такого об'єкту. На підставі юридичної літератури та нотаріального законодавства виділяються сім ознак нотаріальної дії: 1) нотаріальні дії вчиняються від імені держави; 2) нотаріальні дії вчиняються спеціально уповноваженими державою суб'єктами; 3) нотаріальні дії мають бути передбачені законом; 4) нотаріальні дії вчиняють з дотриманням процесуальної форми; 5) нотаріальна дія повинна відповідати вимогам закону (міжнародного договору); 6) нотаріальна дія має бути безспірною; 7) нотаріальні дії носять платний характер. На підставі вказаних ознак пропонується авторське визначення нотаріальної дії: нотаріальна дія – це передбачена законом безспірна дія, яка вчиняється нотаріусом чи іншим уповноваженим державою суб'єктом з метою надання юридичної вірогідності законним юридичним актам осіб з дотриманням встановлених формальностей. Відзначається, що дана дефініція нотаріальної дії врахувала найбільш загальні її ознаки, відсутність бодай однієї дає можливість оскаржити нотаріальну дію до суду (окрім останньої ознаки, яка позбавлена універсального характеру, бо Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» визначено пільги при сплаті державного мита, тобто вказано коло осіб, які його не оплачують). В цьому відношенні ознаки нотаріальної дії носять практичний характер, оскільки будуть показувати параметри перевірки судом законності нотаріальної дії в межах цивільного процесу при поданні позову про визнання незаконною нотаріальної дії та її скасування.

Нотаріальні дії можуть характеризуватися й іншими ознаками, що можна вивести, виходячи з класифікації нотаріальних дій, але такі ознаки не будуть мати загального характеру, оскільки характеризуватимуть окремі групи нотаріальних дій, а не будь-яку нотаріальну дію.

Ключові слова: *цивільний процес, об'єкт оскарження, нотаріальна дія, сутність, ознаки.*

The article is devoted to the concept and essence of a notarial act as an object of judicial control under Part 1 of Art. 50 of the Law of Ukraine "On Notary". The question is analyzed not only from the standpoint of the modern development of the doctrine of notarial law, but also notarial legislation and the practice of its application.

The author provides a critical analysis of approaches to understanding the essence of a notarial act existing in the theory of notarial law and indicates the importance of proper disclosure of such an object. On the basis of legal literature and notarial legislation, seven features of notarial acts are distinguished: 1) notarial acts are performed on behalf of the state; 2) notarial acts are performed by entities specially authorized by the state; 3) notarial actions must be prescribed by law; 4) notarial actions are performed in compliance with the procedural form; 5) the notarial act must comply with the requirements of the law (international agreement); 6) the notarial act must be undisputed; 7) notarial actions are paid. On the basis of the indicated features, the author's definition of a notarial act is proposed: a notarial act is an indisputable act prescribed by law, which is performed by a notary public or another entity authorized by the state in order to give legal credibility to legal acts of persons in compliance with established formalities. It is noted that this definition of a notarial act took into account its most general features, the absence of at least one of which makes it possible to challenge a notarial act in court (except for the last feature, which is devoid of a universal character, because the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On State Duties" defines benefits for the payment of state duties, that is, the circle of persons who do not pay it is indicated). In this regard, the signs of a notarial act are of a practical nature, as they will show the parameters of the court's verification of the legality of a notarial act within the civil process when filing a lawsuit to declare a notarial act illegal and cancel it.

Notarial acts may be characterized by other signs that can be deduced based on the classification of notarial acts, but such signs will not be of a general nature, as they will characterize separate groups of notarial acts, and not any notarial act.

Key words: *civil process, object of appeal, notarial act, essence, signs.*

Постановка проблеми. Закон України «Про нотаріат» (далі Закон) в ч. 1 ст. 50 визначив два об'єкти судового оскарження (контролю): нотаріальні дії та відмову в їх вчиненні. Незважаючи на поширеність застосування терміну «нотаріальна дія», в нотаріальному чи іншому законодавстві відсутнє її легальне визначення. Упущення законодавця виправляють у теорії нотаріату чи нотаріального процесу, пропонуючи різноманітні доктринальні підходи вказаного поняття: «Під нотаріальною дією автор пропонує розуміти посвідчення безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, а також вчинення інших дій, спрямованих на позасудову охорону прав і інтересів осіб, що належать до повноважень нотаріальних органів» (Ю.В. Нікітін) [1, с. 101; 2, с. 89]; «Щодо нотаріальної дії, то це окрема дія нотаріуса або іншої повноважної особи, яка визначається окремим змістом і є складовою провадження або процесу оформлення провадження» (С.Я. Фурса) [3, с. 27]; «...нотаріальна дія є інструментом правової безпеки у сфері цивільного обороту, який реалізується через посвідчення юридичних фактів з метою надання їм вірогідності, а отже, юридичної безсумнівності цивільних прав та обов'язків, що виникають з юридичних фактів, посвідчених нотаріусом» (Л.В. Єфіменко) [4, с. 66]; «Тобто нотаріальна дія – це ціла система дій процесуального характеру, що здійснюється у встановленому законом порядку уповноваженими особами та спрямовані на досягнення певного результату з реалізації та (або) прав і законних інтересів громадян та організацій» (М.С. Долинська) [5, с. 357].

Як видно більшість дефініцій «нотаріальної дії» описують не стільки нотаріальну дію, а нотаріальну діяльність, яка своїм змістом дійсно охоплює цілу систему як нотаріальних дій, так дій, що такими не являються, але вони мають місце під час вчинення нотаріальних дій. Тому для усвідомлення нотаріальної дії необхідно визначити та проаналізувати ознаки, які їй притаманні.

Стан опрацювання. Незважаючи на те, що в навчальній та науковій літературі (М.С. Долинська, Л.В. Єфіменко, Ю.В. Нікітін, Л.С. Сміян, С.Я. Фурса, П.Г. Хоменко та ін.) змістовна характеристика нотаріальних дій є предметом вивчення вже тривалий проміж-

ок часу, питання ознак нотаріальних дій досі пір виступає предметом гострих наукових дискусій, роблячи тему дослідження актуальною. Необхідність чіткого усвідомлення сутності нотаріальної дії, зумовлена тим, що юридична природа нотаріальної діяльності багато в чому буде визначати юрисдикційність судової справи, націленої на її перевірку та покаже причини звернення до суду з скаргою на незаконність нотаріальної дії.

Метою статті є визначення сутності нотаріальної дії як об'єкту як об'єкту судового оскарження згідно ч. 1 ст. 50 Закону України «Про нотаріат» згідно правил цивільного процесу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури та нотаріального законодавства України дає можливість автору виділити наступні ознаки нотаріальної дії.

По-перше, нотаріальні дії вчиняються від імені держави. Як вище було вказано, держава безпосередньо зацікавлена в існуванні нотаріату, який має гарантувати правомірність цивільного обігу. Це є основою для успішного розвитку економіки країни. В силу цього держава уповноважує нотаріуса на вчинення нотаріальних дій. Уже ст. 1 Закону прямо вказує, що на нотаріат «покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії...з метою надання їм юридичної вірогідності». Цей обов'язок на нотаріусів кладе держава, в силу чого нотаріальні дії носять публічний характер, а нотаріальні акти набувають офіційної сили, оспорити які можна в судовому порядку. Від імені держави діють не тільки державні нотаріуси (ті, які працюють в державних нотаріальних конторах або державних нотаріальних архівах), але й приватні нотаріуси. Зокрема, приватний нотаріус повинен мати печатку, в центрі якої розміщується зображення малого Державного Герба України, яке обрамляється колом діаметром 24 мм. [6]. Дана печатка ставиться на документи, які посвідчуються, видаються чи засвідчуються нотаріусом.

Якщо держава уповноважує нотаріуса на вчинення нотаріальних дій, вона зацікавлена в тому, щоб нотаріус свої дії вчиняв належним чином. Це, в свою чергу, зумовлює існування державного контролю над його діяльністю. Окрім адміністративного контролю в особі

органів юстиції, існує судовий контроль, зокрема, у вигляді оскарження до суду нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні за правилами цивільного процесу.

По-друге, нотаріальні дії вчиняються спеціально уповноваженими державою суб'єктами. Як видно, дана ознака впливає з першої, оскільки держава уповноважує на вчинення нотаріальних дій не будь-кого, а тільки спеціально підготовлених для цього осіб (нотаріусів) або посадовців органів місцевого самоврядування, консульських установ чи дипломатичних представництв (ч. 5–6 ст. 1 Закону). В останньому випадку нотаріальні дії вчиняються особами у зв'язку з відсутністю нотаріуса у відповідній місцевості, але для вчинення певних нотаріальних дій вказаними посадовцями також необхідно пройти спеціальну підготовку. Зокрема, посадовець органу місцевого самоврядування в сільській місцевості для видачі свідоцтва про право на спадщину повинен мати «вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України» (ч. 2 ст. 37 Закону). Мало того, відповідно до ст. 40 згаданого Закону додатково визначається ще перелік осіб, які можуть посвідчити заповіт чи довіреність, що будуть прирівнюватися до нотаріально посвідчених.

Те, що існує великий перелік суб'єктів, які можуть чи повинні вчиняти нотаріальні дії, дає можливість вимагати перевірки їх законності в судовому порядку, а тому судовому контролю підлягає не тільки поведінка нотаріусів (державних чи приватних), але й посадовців, що уповноважені державною вчиняти окремі нотаріальні дії. Крім того, виходячи з цієї ознаки судовому оскарженню може підлягати поведінка особи, яка не була уповноважена на вчинення нотаріальної дії, але вона її вчинила (зокрема, помічник нотаріуса).

Перевіряючи законність вчинення нотаріальної дії, необхідно пересвідчитися чи не виходить вона за межі правового статусу

су суб'єкта. Зокрема, законодавчо визначено перелік нотаріальних дій, які мають право вчиняти нотаріуси в державних нотаріальних архівах (ст. 35 Закону), посадовці органів місцевого самоврядування (ст. 37 Закону), консульські установи (ст. 38 Закону), а також вказано, які нотаріальні дії можуть вчинити посадовці згідно ст. 40 Закону.

З цієї ознаки впливає те, що нотаріальні дії повинні вчинятися у присутності нотаріуса чи особи, уповноваженої на вчинення нотаріальної дії.

По-третє, нотаріальні дії мають бути передбачені законом. Спеціально уповноважені державою суб'єкти мають право вчиняти ті нотаріальні дії, перелік яких дається в законі. Відповідно до ст. 34 Закону дається перелік нотаріальних дій, що можуть вчинити нотаріуси: посвідчують правочини, видають свідоцтва про право на спадщину і т.д. Даний перелік відкритий, але чітко вказано, що «на нотаріусів може бути покладено вчинення інших нотаріальних дій *згідно із законом*» (курсив наш – Авт.) (ч. 2 ст. 34 Закону).

Наприклад, нотаріус може вчинити таку дію як заведення спадкової справи, яка відповідно до ст. 34 Закону не належить до числа нотаріальних. Такі дії наразі не можуть бути самостійним об'єктом судового оскарження за правилами ст. 50 Закону. Їх законність (зокрема, заведення спадкової справи з порушенням місця її заведення) має перевіряти орган юстиції, а не суд, куди й подається скарга на нотаріуса. Якщо подібна скарга буде подана до суду, він повинен відмовити в задоволенні позову. Так, в одній цивільній справі був поданий позов про визнання незаконним відкриття спадкової справи №146/10 від 16.03.2010 року, який судом першої інстанції був задоволений. Проте апеляційна інстанція скасувала рішення суду першої інстанції та повністю відмовила в задоволенні позову, пояснюючи, що «прийняття заяви від особи, яка вважає себе спадкоємцем та відкриття спадкової справи не є нотаріальною дією», а тому «ОСОБА_2 звернувся до суду за захистом свого порушеного права у непередбачений для нього чинним законодавством спосіб» [7].

Отже, особливістю нотаріальної дії як об'єкта судового оскарження (контролю) є те,

що йдеться не за абстрактну нотаріальну дію як таку, а чітко визначену законом по характеру нотаріальну дію (вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, посвідчення факту, що фізична особа є живою, посвідчення справжності підпису особи на документі і т.д.), яку уповноважені вчиняти нотаріуси чи інші особи.

По-четверте, нотаріальні дії вчиняють з дотриманням процесуальної форми. Так, Закон визначає загальний порядок вчинення нотаріальних дій (глава 4 розділу III) та спеціальний, залежно від нотаріальної дії, яка має місце (глава 5 розділу III визначає порядок посвідчення правочинів, глава 6 розділу III регламентує порядок вжиття заходів до охорони спадкового майна і т.д.). Законодавець визначив наперед, якої процедури нотаріус повинен дотримуватися задля вчинення нотаріальної дії, який алгоритм поведінки має проявитися. Порушення цієї процедури буде впливати на законність нотаріальної дії, а відтак стане приводом її оскарження до суду і, навпаки, її не порушення буде підтверджувати законність нотаріальної дії нотаріуса. Але, з одних лише формальних міркувань позов про оскарження нотаріальної дії не може бути задоволений. Зокрема, відповідно до пункту 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1992 року № 2 «Про практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні» при вирішенні питання про обґрунтованість скарг суди мають виходити з того, що нотаріальні дії повинні вчинятись у суворій відповідності з встановленими для даного органу чи службової особи компетенцією і порядком їх вчинення, не допускаючи при цьому як потурання відхиленням від зазначеного порядку, так і формального скасування нотаріальної дії, коли ці відхилення не вплинули на її вчинення [8].

Існування процесуальної форми вчинення нотаріальної дії дає підстави науковцям виділяти нотаріальну форму захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів [9, с. 11; 10, с. 9], що підтверджується положеннями ЦК України (ст. 18).

По-п'яте, нотаріальна дія повинна відповідати вимогам закону (міжнародного договору). На перший погляд дана ознака розглядалася вище, але дотримання процесуальних фор-

мальностей не вичерпує всіх аспектів законності нотаріальної дії. Нотаріус під час вчинення нотаріальної дії повинен застосовує норми матеріального права. Не забуваймо мету, заради якої вчиняються нотаріальні дії: надають юридичної вірогідності правам та фактам, які нотаріус посвідчує. Нотаріус ніби інформує суспільство, що посвідчений ним правочин законний, підпис на документі дійсно належить даній особі і т.д.

Закон України «Про нотаріат» прямо застерігає нотаріуса перевіряти правомірність тих юридичних дій, за посвідченням яких до нього звернулися: «нотаріус при вчиненні нотаріальної дії перевіряє, чи відповідає зміст посвідчуваного ним правочину вимогам закону...» (ч. 2 ст. 54). Або, «свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, встановленому цивільним законодавством...» (ч. 1 ст. 67 Закону).

Нотаріус повинен гарантувати законність цивільного обігу. Це впливає з його обов'язків. Усі юридичні акти, за посвідченням яких до нього звернулися мають бути правомірними. В цьому і виражається контрольна функція нотаріату. Тому, відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону нотаріус повинен «відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам». Таку відмову можна оскаржити до суду, оскільки вона, поряд з нотаріальною дією виступає об'єктом судового оскарження.

По-шосте, нотаріальна дія має бути безспірною [11, с. 369]. Особливістю вчинення нотаріальної дії є те, що вона посвідчує безспірні факти та права. Безспірність виражається у тому, що факти відбуваються перед нотаріусом (прийняття на депозит грошових сум чи цінних паперів) або перед ним особи виражають свою волю на набуття певних прав та обов'язків (особи дійсно мають намір укласти правочин певного змісту, усвідомлюють права й обов'язки один щодо одного та готові поставити під цим підписатися). Нерідко для вчинення нотаріальної дії нотаріус вчиняє діяльність, схожу з доказування, особливістю якої є те, що інформацію нотаріус отримує з документів, тексти яких мають бути написані чітко і зрозуміло або безпосереднього спілкування з особа-

ми, що також забезпечує безспірний характер нотаріальної дії. Наприклад, «при перевірці цивільної правоздатності та дієздатності юридичної особи нотаріус зобов'язаний ознайомитися з її установчими документами, інформацією про таку особу, що міститься в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань і перевірити, чи відповідає нотаріальна дія, яка вчиняється, обсягу її цивільної правоздатності та дієздатності» (ч. 4 ст. 44 Закону). У разі відсутності документа, який підтверджує певний факт (напр., у свідоцтві про народження спадкоємця померла особа не вказана як її батько) нотаріус не має права вчиняти нотаріальну дію (факт родинних відносин має бути підтверджений в судовому порядку).

Безспірність нотаріальної дії наочно підтверджує інститут зупинення вчинення нотаріальної дії: «за обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, яка звернулася до суду та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка *оспорює* (курсив наш – Авт.) право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом» (ч. 4 ст. 42 Закону).

Указана своєрідність нотаріальних дій дала можливість законодавцю такі справи вилучити з предмету відання суду та передати на розгляд до компетенції нотаріусів за спрощеною процедурою.

По-сьоме, нотаріальні дії носять платний характер. Закон чітко визначив, що умовою вчинення нотаріальної дії є її попередня оплата нотаріусу: «нотаріальні дії вчиняються після їх оплати...» (ч. 1 ст. 42). Якщо відсутня оплата

нотаріальної дії, нотаріус відмовляє в її вчиненні (п. 7 ч. 1 ст. 49 Закону). Якщо нотаріальна дія вчиняється у державного нотаріуса або посадовців органів місцевого самоврядування необхідно оплатити державне мито (ст. 19 Закону) в розмірах, визначених Декретом КМ України «Про державне мито» [12]. Проте, указаний Декрет визначає пільги при сплаті державного мита (коло осіб, які його не оплачують), тому дану ознаку нотаріальної дії вважати універсальною не можна.

Нотаріальні дії можуть характеризуватися й іншими ознаками, що можна вивести, виходячи з класифікації нотаріальних дій (зокрема, найбільш поширеною їх класифікацією є поділ нотаріальних дій за спрямованістю, тобто на такі, що направлені на посвідчення безспірних прав або безспірних фактів, охоронні нотаріальні дії та нотаріальні дії, спрямовані на надання документам виконавчої сили), але такі ознаки не будуть мати загального характеру, оскільки характеризуватимуть окремі групи нотаріальних дій, а не будь-яку нотаріальну дію.

Висновки. Таким чином, виходячи з вищеприписаного матеріалу, *нотаріальна дія – це передбачена законом безспірна дія, яка вчиняється нотаріусом чи іншим уповноваженим державою суб'єктом з метою надання юридичної вірогідності законним юридичним актам осіб з дотриманням встановлених формальностей*. Дана дефініція нотаріальної дії врахувала найбільш загальні її ознаки, відсутність бодай однієї дає можливість оскаржити нотаріальну дію до суду. В цьому відношенні ознаки нотаріальної дії носять практичний характер, оскільки будуть показувати параметри перевірки судом законності нотаріальної дії в межах цивільного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сміян Л.С., Нікітін Ю.В., Хоменко П.Г. Нотаріат в Україні: Навчальний посібник (2-е вид., стереотип.) / За ред. Ю.В. Шкітіна. Київ: КНТ, 2008. 680 с.
2. Нотаріат в Україні: навчальний посібник / Ю.В. Нікітін, С.С. Бичкова, А.Г. Чубенко, В.К. Матвійчук, Е.О. Гіда, Т.П. Устименко, Н.О. Чучкова. 4-те вид., доп. І перероб. / За заг. ред. докт. юрид. наук, професора Ю.В. Нікітіна. Київ: ВНЗ «Національна академія аправління», 2016. 586 с.
3. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
4. Єфіменко Л. В. Особливості правової природи нотаріальних дій. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 61–67.
5. Долинська М.С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.

6. Про затвердження Порядку виготовлення та знищення печатки приватного нотаріуса: наказ Міністерства юстиції України від 24.12.2012 № 1924/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2184-12#Text> (дата звернення: 21.12.2023)

7. Рішення Апеляційного суду Харківської області від 17 грудня 2013 р. у цивільній справі №638/6326/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36308222#> (дата звернення: 22.12.2023)

8. Про практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1992 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-92#Text> (дата звернення: 22.12.2023)

9. Карнаух Т.М., Ханік-Посполітак Р.Ю. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. Київ: Юстиніан, 2011. 400 с.

10. Немеш П.Ф., Фенніч В.П. курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: РІК-У, 2020. 808 с.

11. Череватенко І. Безспірність права як умова реалізації повноважень нотаріальних органів. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 368–374.

12. Про державне мито: Декрет КМ України від 21.01.1993 № 7-93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №13. Ст. 113.